

تحلیل شاخص عدالت فضایی در روستاهای گردشگری پذیر (مطالعه موردی: استان آذربایجان شرقی)

میرنجف موسوی* - استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه
علی مجنونى توتاخانه - مدرس گروه مهندسی معماری دانشگاه بناب
احمد آفتاب - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی
مجتبی مفرح بناب - عضو هیئت‌علمی گروه مهندسی معماری دانشگاه بناب

پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۱۲/۱۶ تأیید نهایی: ۱۳۹۶/۰۳/۱۶

چکیده

تحلیل شاخص‌های عدالت فضایی با هدف کلی شناخت نحوه توزیع منابع و جلوگیری از بروز نابرابری‌ها اهمیت دارد. در این میان، ضرورت شناخت نحوه توزیع بهینه کاربری‌ها در روستاهای گردشگری پذیر از اهمیت اساسی برخوردار است؛ زیرا در این روستاها، استفاده از زمین و فضا به‌عنوان منبع عمومی، باید براساس اصول علمی برنامه‌ریزی کاربری زمین صورت بگیرد. مطالعه حاضر با هدف ارزیابی و تحلیل شاخص عدالت فضایی کاربری اراضی در ۴۸ روستای توریستی استان آذربایجان شرقی انجام شده است. برای این منظور، ۴۲ شاخص عدالت فضایی در ابعاد مختلف انتخاب و اطلاعات مورد نیاز به تفکیک وضع موجود و مطلوب به روش میدانی و داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۰ و منابع موجود در اداره‌ها استخراج شد. پس از محاسبه شکاف وضع مطلوب و موجود، از مدل وایکور استفاده شد. همچنین به‌منظور بررسی اختلاف کاربری‌های مختلف، آزمون تجزیه واریانس یک‌طرفه و آزمون تعقیبی دانکن کاربرد داشت و برای سطح‌بندی از آزمون تحلیل خوشه‌ای استفاده شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بیشترین کمبود در میان کاربری‌ها، به کاربری‌های رفاهی-خدماتی مربوط است؛ به‌نحوی که هشت شاخص رفاهی و خدماتی با میانگین $+۸۲۹$ بیشترین شکاف را داشته‌اند. همچنین نتایج تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد وضعیت عدالت فضایی در سطح مناسب با مقدار $۴۵/۵$ درصد بیشترین فراوانی را دارد. علاوه بر این، میان جمعیت، سطح برخورداری، طرح هادی و تیپ روستا با میزان عدالت فضایی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. درنهایت با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهادهاى کاربردی در زمینه توزیع بهینه کاربری‌های اراضی ارائه شد.

واژه‌های کلیدی: آذربایجان شرقی، روستاهای توریستی، عدالت فضایی، کاربری اراضی، مدل وایکور.

مقدمه

به اعتقاد صاحب‌نظران، گردشگری روستایی پارامتری برای توسعه منطقه‌ای، توزیع بهینه کاربری‌ها و خدمات و درنهایت راهکاری برای برقراری عدالت فضایی است. امروزه نیز تجارب موفق کشورها، پیامدهای سازنده گردشگری در زمینه رشد و توسعه متوازن مناطق، به‌ویژه مناطق دورافتاده روستایی را آشکار کرده است. به عقیده سو، هیچ صنعتی به اندازه گردشگری در زمینه توسعه متوازن روستاها برخوردار نیست؛ زیرا توسعه گردشگری در مناطق روستایی منجر به افزایش رفاه اجتماعی و عدالت اجتماعی می‌شود (سو، ۲۰۱۱: ۱۴۴۰)؛ بنابراین می‌توان گفت عدالت فضایی سکونتگاه‌های روستایی مترادف است با توزیع فضایی عادلانه امکانات و منابع میان مناطق روستایی و دستیابی برابر روستاییان به آن‌ها (شریفی، ۱۳۸۵: ۶). علاوه بر این شناخت و تحلیل توزیع بهینه کاربری‌ها از منظر عدالت فضایی ضمن اینکه می‌تواند رضایت گردشگران و جامعه محلی (روستاییان) را فراهم کند، منجر به استفاده بهینه از قابلیت‌های محیطی و درنهایت صرفه‌جویی اقتصادی، کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی و درنهایت ثبات سیاسی و اقتدار خواهد شد (سو، ۲۰۱۱: ۱۴۴۰). با توجه به اهمیت و ضرورت رعایت عدالت در توزیع کاربری اراضی می‌توان گفت مهم‌ترین رسالت برنامه‌ریزان و مدیران محلی در این زمینه تلاش برای دستیابی به آرمان فرصت‌های برابر در دسترسی گروه‌های مختلف جامعه به خدمات عمومی و از بین بردن تضاد در تأمین فرصت‌های آموزشی، بهداشتی، خدماتی و مانند آن است (ساکسنا، ۲۰۰۷: ۳۴۶).

در راستای رسیدن به چنین هدفی، رعایت اصل برابری و دستیابی برابر به فرصت‌های زیستی در سکونتگاه از اولویت‌های اساسی است که ضرورت بررسی و تحلیل عدالت فضایی در توزیع کاربری‌ها را دوچندان کرده است (مک اروی، ۲۰۱۱: ۱۷۷). مفهوم عدالت فضایی از دهه ۱۹۶۰ وارد ادبیات جغرافیایی شد، اما ریشه این نوع جغرافیای مردمی که برای رسیدن به عدالت فضایی تلاش می‌کند، به پیشنهاد کروپتکین^۱ در زمینه پیکار علیه فقر، ناسیونالیسم اروپایی و نژادپرستی در بیش از یک قرن قبل برمی‌گردد (شکویی، ۱۳۸۲: ۱۸۹). از دهه ۱۹۷۰ با افزایش طرفداران جغرافیای رادیکال^۲ این بحث به‌طور جدی در جغرافیا مطرح شد؛ به‌طوری‌که هاروی^۳ با کتاب «عدالت اجتماعی و شهر» و اسمیت با کتاب «جغرافیا و عدالت اجتماعی»^۴ این مفهوم (عدالت فضایی) را در جغرافیا مطرح کردند (مرصوصی، ۱۳۸۲: ۱۴). از نظر بزرگان علم جغرافیا، عدالت فضایی در فرایند برنامه‌ریزی کاربری اراضی باید اساس طرح‌های جامع، ساختاری-راهبردی و تفصیلی را تشکیل دهد؛ زیرا شکل‌گیری رویکرد عدالت‌محوری در توزیع نظام کاربری زمین در هر جامعه، نحوه تقسیم اراضی و استفاده از آن در فعالیت‌ها و خدمات مختلف، بازتاب و برآیند عملکرد متقابل مجموعه‌ای از عوامل و نیروهای مختلف محیطی، اقتصادی و... است (زیاری، ۱۳۸۱: ۶۳-۷۵). می‌توان گفت توزیع بهینه خدمات و کاربری‌ها در جوامع روستایی، به‌ویژه در روستاهایی که بنا به دلایل طبیعی و اجتماعی جاذبه‌های گردشگری دارند، از اهمیت اساسی برخوردار است. به اعتقاد ساکسنا مدیریت کاربری اراضی در روستاهای گردشگرپذیر باید از توانایی لازم برای اجرای شاخص‌های عدالت فضایی (مطلوبیت، ظرفیت و سازگاری) برخوردار باشد؛ زیرا دسترسی عادلانه به زمین و کاربری‌های مختلف آن و استفاده بهینه از کاربری‌ها، از مؤلفه‌های اساسی در توسعه همه‌جانبه روستاهای گردشگرپذیر محسوب می‌شود (ساکسنا، ۲۰۰۷: ۳۴۹)؛ به این دلیل که استفاده از زمین و فضا به‌عنوان منبع عمومی، حیاتی و ثروت همگانی در روستاهای گردشگرپذیر از اهمیت اساسی برخوردار است که باید براساس اصول علمی برنامه‌ریزی کاربری

1. Kropcten

2. Radical geography

3. Harvey

4. Geography and social justice

زمین صورت بگیرد (دیمیترووسکی و همکاران، ۲۰۱۲: ۲۹۳). استان آذربایجان شرقی نیز به دلیل تنوع اقلیمی و فرهنگی و پیشینه تاریخی خود، مشتمل بر روستاهای گردشگرپذیر بسیاری است که همه ساله بسیاری از گردشگران را از داخل و خارج کشور جذب می کند، اما با وجود توانمندی های بسیار این گونه روستاها در زمینه جذب گردشگر، به دلیل سوء مدیریت و اختصاص نیافتن بهینه امکانات و خدمات مشکلات متعددی مانند کمبود مراکز خدماتی، کمبود فضای سبز، عدم سازگاری کاربری ها با خواست ها و نیازهای گردشگران و... وجود دارد. از سوی دیگر عدم توزیع بهینه کاربری ها در روستاهای توریستی از جهاتی آثاری معکوس دارد؛ برای مثال، توزیع نابرابر کاربری ها ضمن اینکه منجر به افزایش هزینه های توسعه می شود، به بروز نابرابری در دسترسی جوامع محلی و گردشگران به خدمات می انجامد. همچنین منجر به سودجویی های اقتصادی و افزایش قیمت زمین در مناطق روستایی می شود. با توجه به بیان مسئله مورد نظر و با در نظر گرفتن سایر مطالعات می توان گفت رویکرد نوآورانه این پژوهش از پژوهش مشابه در رویکرد منطقه ای، استفاده از طیف وسیعی از متغیرهای اثرگذار در تعیین عدالت فضایی روستاهای گردشگرپذیر و به کارگیری روش ها و مدل های نوین و دقیق در تحلیل و ارزیابی میزان عدالت فضایی بوده است. با توجه به اهمیت و حساسیت عدالت فضایی در روستاهای گردشگرپذیر، این پژوهش به دنبال پاسخ گویی به پرسش های اساسی زیر است:

عدالت فضایی در توزیع فضایی کاربرهای اراضی در روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی تا چه اندازه رعایت شده است؟

هم بستگی شرایط جغرافیایی و عدالت فضایی روستاهای توریستی استان آذربایجان شرقی به چه صورت است؟

اولویت بندی روستاهای توریستی استان از نظر شاخص های عدالت فضایی چگونه است؟

راهکارهای پیشنهادی برای توزیع بهینه کاربری ها و دستیابی به عدالت فضایی چیست؟

مبانی نظری

گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد روستاییان است. این صنعت می تواند منبعی برای توسعه اقتصادی-اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد شود (راند نیلی و همکاران، ۲۰۱۴: ۲۷۷)؛ بنابراین با توجه به اهمیت گردشگری در توسعه روستایی، این صنعت کاتالیزوری برای بازساخت سکونتگاه های روستایی است (سو، ۲۰۱۱: ۱۴۴۱). به عبارت دیگر، گردشگری با تغییر کیفی اوضاع نابسامان روستایی به شرایط ایده آل، موقعیت را برای برقراری عدالت فضایی فراهم می کند (اسکل هورن، ۲۰۱۰: ۱۱۷). در این فرایند مفاهیم فضا و عدالت جایگاه والایی می یابند؛ زیرا فضا مانند مفهوم محیط از گستره دیالکتیکی^۱ برخوردار است و شامل دو بعد ادراکی-عینی^۲ و انتزاعی-ذهنی^۳ می شود (شکویی، ۱۳۷۸: ۱۲۶). براین اساس قوانین حاکم بر فضا از دو ساختار بنیادین فرصت و فاصله ریشه می گیرند و محدود بودن حیطه فضا را نشان می دهند که نیازمند استفاده بهینه است (کاروال هو، ۲۰۱۰: ۵۳۵).

اصطلاح خاص «عدالت فضایی» تا چند دهه پیش کاربرد عمومی نداشت. امروزه نیز جغرافی دانان و برنامه ریزان می کوشند از کاربرد صفت فضایی برای جست و جوی عدالت و دموکراسی در جوامع معاصر جلوگیری کنند. اصولاً فضایی بودن عدالت یا نادیده گرفته می شود یا در مفاهیم مرتبط مانند عدالت سرزمینی، عدالت زیست محیطی، بی عدالتی شهرنشینی و غیره جذب می شود (سوجا، ۲۰۰۸: ۱)؛ بنابراین به منظور توزیع عادلانه کاربری ها در فضا و بهره مندی مساوی همه افراد از آن باید به تدوین اصولی پرداخت که به مکان گزینی و تخصیص فضایی کاربری ها توجه می کند. این

1. Dialectical

2. Perceptual - objective

3. Abstract -Subjective.

اصول می‌تواند شامل سه اصل اساسی زیر باشد که هاروی آن‌ها را برای برقراری عدالت در سازمان‌یابی فضایی ضروری می‌انگارد: ۱. نیازسنجی اقتصادی، ۲. توان‌سنجی محیطی، ۳. منافع اجتماعی (بارتون و کیتی، ۲۰۰۲: ۱۷-۱۹)؛ بنابراین عدالت فضایی مفهومی است که می‌تواند هدف و وسیله فرایند برنامه‌ریزی‌ها باشد (روبرت و گرین، ۲۰۱۳: ۷۶۶). اصولاً مفهوم عدالت فضایی در فرایند ارزیابی فضای شهری و روستایی (سکونتگاه‌های انسانی) در دو بُعد کارایی^۱ (انجام درست کار) و اثربخشی^۲ (انتخاب کار درست) به‌طور مداوم درباره نوع استفاده از منابع و ارزش‌ها بررسی می‌شود (پروویت و شاومن، ۲۰۱۴: ۵۹).

هاروی نخستین جغرافی‌دانی بود که مفهوم عدالت فضایی را در کمک به خیر و صلاح همگانی، ملاک توزیع درآمد در مکان‌ها، تخصیص عادلانه منابع و رفع نیازهای اساسی مردم استفاده کرد (شکویی، ۱۳۷۸: ۱۲۴). از آن زمان، این مفهوم از منظرهای مختلف بررسی شده است، مانند عدالت اجتماعی، عدالت جغرافیایی، عدالت محیطی و...، اما نقطه مشترک همه این اصطلاحات این است که اساس هرگونه تغییر در سازمان فضایی در روابط اقتصادی، اجتماعی و توزیعی درآمد و خدمات باید با در نظر گرفتن عدالت فضایی باشد (مرصوصی، ۱۳۸۳: ۹۱). امروزه مفهوم عدالت فضایی^۳ در همه شئون زندگی بشر مدنظر قرار دارد. به اعتقاد هدجی‌میشالیس عدالت فضایی، نحوه استفاده، توزیع، حفاظت و ساماندهی مکانی-فضایی، فعالیت‌ها و عملکردهای سکونتگاهی را برابر استانداردها در وضع موجود و آینده و با رویکرد دسترسی یکسان همه ذی‌نفعان به کاربری‌ها بررسی می‌کند (هدجی‌میشالیس، ۲۰۱۱: ۲۵۵). همچنین همان‌گونه که برای افزایش عدالت فضایی باید به اختلاط الگوهای اجتماعی و اقتصادی اندیشید، برای افزایش عدالت فضایی نیز باید راهکار تفکیک فضاهای کار و کاربری‌ها را درپیش گرفت (لینچ، ۲۰۰۷: ۵۵). از نظر اکوکلا می‌توان عدالت را اصلی در نظر گرفت که برای حل‌وفصل دعاوی متضاد به‌وجود آمده است. به عبارت دیگر، اصول عدالت فضایی باید ناظر بر تقسیم محصول تولید و توزیع مسئولیت‌ها در فرایند کار جمعی باشد. این اصول شامل نهادها و سازمان‌های اجتماعی مرتبط با فعالیت تولید و توزیع نیز می‌شود. همچنین از نظر وی، عدالت فضایی توزیع عادلانه خدمات عمومی در سکونتگاه با در نظر گرفتن معیارهای نیاز، برابری ذاتی و اولویت و مرتبط با مکان است (اکوکلا، ۲۰۰۲: ۲۴). بررسی و نتیجه ابعاد مختلف عدالت فضایی نشان می‌دهد، عدالت فضایی نقطه تلاقی فضا و عدالت اجتماعی است که به جنبه‌های فضایی یا جغرافیایی عدالت نظر دارد. به عبارت دیگر، عدالت فضایی توزیع عادلانه منابع و فرصت‌های باارزش در فضای جامعه را شامل می‌شود؛ در این صورت عدالت فضایی یا عدالت جغرافیایی عبارت است از برابری نسبی شاخص‌های جامع توسعه در مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی (خرد و کلان) یک کشور با شاخص‌های متناظر توسعه با آن در سطح ملی (کوبین لینچ، ۲۰۰۷: ۵۸-۵۹). امروزه مفهوم عدالت فضایی در کاربری اراضی در نواحی روستاهای گردشگری پذیر کاربرد وسیعی یافته است؛ زیرا روستاهای گردشگری پذیر به دلیل ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خود، پذیرای بسیاری از افراد هستند که برای بازدید از این ظرفیت‌ها وارد محیط روستا می‌شوند؛ بنابراین توجه و تأمین عادلانه خدمات در این‌گونه روستاها به بازدید هرچه بیشتر گردشگران و در نهایت درآمد بیشتر روستاییان و برقراری هرچه بیشتر عدالت فضایی در روستاها منجر می‌شود (کاروالهو، ۲۰۱۰: ۵۳۹)؛ از این‌رو شناخت کیفیت شاخص عدالت فضایی در برنامه‌ریزی کاربری اراضی و استفاده مناسب از آن اهمیت بسیاری در رسیدن به توسعه روستاهای گردشگری پذیر خواهد داشت (مارکوس، ۲۰۰۹: ۱۲).

عدالت فضایی از مفاهیم بنیادین توسعه سکونتگاه‌های روستایی است که نیاز به امکانات و خدمات اولیه و اساسی را مدنظر قرار می‌دهد. از نظر آن‌ها هرچند تعاریف عدالت فضایی مناطق گردشگری متفاوت است و در مکانی افت‌وخیز

1. Efficiency
2. Adequacy
3. Spatial justice

دارد، آنچه در همه تعاریف پذیرفته شده، این است که عدالت فضایی در روستاهای گردشگری به دنبال کاهش نابرابری‌های مرتبط با مکان جغرافیایی است تا با از بین بردن شکاف‌های عمیق میان امتیازات مثبت و منفی بتواند زمینه رضایت‌مندی بهره‌برداران را فراهم کند (بارتون و کیتی، ۲۰۰۲: ۱۸). از نظر مارکس از جمله عواملی که باید برای اجرای عدالت فضایی و همراه با آن در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری رعایت کرد، توزیع مناسب خدمات عمومی گردشگری و استفاده صحیح از فضاهاست. در این مورد، کاربری‌ها و خدمات عمومی عوامل مؤثری هستند که با ارضای نیازهای جمعیتی، افزایش منافع عمومی و توجه به استحقاق و لیاقت افراد می‌توانند با برقراری عادلانه‌تر، عدالت اجتماعی، اقتصادی و فضایی را در سکونتگاه برقرار کنند (کارواله‌هو، ۲۰۱۰: ۵۳۶).

عدالت فضایی گردشگری چارچوبی است که درباره نوع ترتیبات کاربرد اراضی مرتبط با خواسته‌ها و نیازهای روستاییان و گردشگران بحث و بررسی می‌کند؛ بنابراین بیشتر توجه عدالت فضایی بر قابلیت‌ها و توانمندی‌های محیطی روستا و سطح خواسته‌ها و نیازهای آنان است (بری، ۲۰۰۸: ۳)؛ از این رو می‌توان گفت توجه به عدالت فضایی در کاربری اراضی روستاهای گردشگرپذیر آثار مهمی از منظر اقتصادی، اجتماعی و... در مناطق روستایی دارد؛ برای مثال در زمینه اقتصادی می‌توان به رشد صنایع دستی روستایی، کاهش فقر و رونق کشاورزی و در زمینه فرهنگی به تغییرات فرهنگی مثبت در روستاها اشاره کرد (ساکسنا و البری، ۲۰۱۰: ۲۶۲-۲۶۳). در زمینه اجتماعی نیز می‌توان به تقویت بهزیستی اجتماعی، ارتباطات اجتماعی، ادغام اجتماعی و مشارکت اجتماعی، افزایش رضایت‌مندی روستاییان و گردشگران اشاره کرد. در زمینه روان‌شناختی نیز ارتقای خلاقیت، ابتکار، بهبود انگیزش و اعتمادبه‌نفس روستاییان مدنظر است. در زمینه محیطی مساعدت به محافظت از منابع طبیعی پایه و کاهش مخاطرات طبیعی مورد توجه است. در زمینه رفتاری بهبود وضعیت مهارت‌های فنی و مدیریتی، مهارت برقراری روابط انسانی، مبادله اطلاعات و دانش میان گردشگران و روستاییان و در زمینه کالبدی بهبود زیرساخت‌های فیزیکی و توسعه امکانات حمل‌ونقل روستاهای گردشگرپذیر مدنظر است (همان، ۲۶۲-۲۶۵). در نهایت اینکه معیارهای انتخاب کاربری اراضی در روستاهای گردشگرپذیر در مقایسه با روستاهای عادی از حساسیت بیشتری برخوردار است؛ زیرا در این مناطق نمی‌توان منافع عمومی، نیازها و استحقاق ساکنان محلی و گردشگران را بدون معیارهای توزیعی و تخصیصی در نظر گرفت و هرگونه برنامه‌ریزی کالبدی که مبتنی بر عدالت فضایی نباشد، محکوم به شکست است (اسکال هورن، ۲۰۱۰: ۱۱۷-۱۱۸)؛ بنابراین توزیع نامناسب خدمات عمومی نه تنها می‌تواند به برهم‌زدن جمعیت و عدم توازن آن در سکونتگاه بینجامد، بلکه ممکن است فضاهای سکونتگاهی را متناقض با عدالت از ابعاد اجتماعی و اقتصادی شکل می‌دهد (اسکال هورن، ۲۰۰۷: ۳۵).

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی در زمینه کاربری اراضی سکونتگاه‌های روستایی گردشگرپذیر انجام شده، اما عدالت فضایی در این مطالعات کمتر مدنظر قرار گرفته است.

تارنت و کوردل (۲۰۱۰) در «عدالت محیطی و توزیع فضایی در محیط‌های تفریحی با استفاده از سیستم GIS» نتیجه گرفتند گسترش کالبدی در روستاهای گردشگری در دو دهه اخیر و افزایش جمعیت آن سبب بی‌تعادلی در کاربری اراضی آن شده است؛ بنابراین تعادل بخشی به آن، ایجاد تمهیدات و تعیین راهکارهای مناسب به منظور جلوگیری از نابرابری‌های فضایی و حفظ اراضی کشاورزی و منابع طبیعی پیرامون روستاهای گردشگری را ضروری می‌کند. لی و جمال (۲۰۰۸) در «بررسی عدالت زیست‌محیطی و گردشگری پایدار، مطالعه موردی: کشور فرانسه» به این نتیجه رسیدند که میان رضایت گردشگران و جامعه محلی از یکدیگر، افزایش سطح درآمد روستاییان، بازگشت دوباره گردشگران به منطقه و افزایش

تعامل با مسئولان هم‌بستگی معناداری وجود دارد. کیم و همکاران (۲۰۰۵) با «توزیع امکانات طبیعی و توسعه روستاهای گردشگری: درک فضایی از ویژگی‌های توزیعی» نتیجه گرفتند، توزیع بهینه کاربری‌ها به کمک هماهنگی میان امکانات و نیازها، اقدام به سازمان‌دهی فضایی می‌کند. از نظر آنان آشفته‌گی و نابسامانی کمی و کیفی در کاربری‌ها و میان آن‌ها در روستاهای گردشگرپذیر نشان‌دهنده نمود فضایی از ضعف مدیریت این روستاها در توزیع بهینه کاربری‌ها، تخصیص منابع و امکانات در گستره روستاهای گردشگرپذیر است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۱) با مطالعه «نیروهای انسانی مؤثر بر تغییرات کاربری اراضی در حاشیه مناطق روستایی در روستاهای آلکله و سی بن شهرستان تنکابن» دریافتند افزایش قیمت زمین اصلی‌ترین نیروی محرک تغییرات است. در آینده با توجه به روند موجود در مورد کاربری اراضی، کاربری زمین‌های زراعی به اراضی مسکونی تبدیل می‌شود که این مسئله نه تنها از دیدگاه خودکفایی جامعه روستایی معضلی بزرگ در زمینه تولیدات کشاورزی به‌شمار می‌رود، بلکه از دیدگاه تغییرات شغلی در روستا، ورود گروه‌های اجتماعی جدید به روستا و پیامد اجتماعی و اقتصادی مختلف بسیار اهمیت دارد. قربانی و همکاران (۱۳۸۹) با «بررسی تغییرات جمعیتی و اثرگذاری‌های آن بر تغییرات کاربری اراضی، مطالعه موردی: منطقه بالاطالقان» به این نتیجه رسیدند که جمعیت یکی از عوامل اثرگذار بر تغییرات کاربری اراضی به حساب می‌آید. همچنین دریافتند اراضی رهاشده نرخ افزایشی و مثبت دارند و کاربری مرتع بیشترین نرخ منفی را به خود اختصاص داده است. این امر نشان‌دهنده از بین رفتن کاربری مرتع بوده که در پانزده سال اخیر به اراضی رهاشده تبدیل شده است. منشی‌زاده و خوشحال (۱۳۸۳) با بررسی «تأثیر توریسم در تغییر کاربری اراضی در شهرستان لاهیجان با تأکید بر اراضی روستایی» نتیجه گرفتند پدیده توریسم به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر کاربری اراضی تأثیرگذار است؛ به طوری که در برخی مناطق به طور مستقیم سبب تغییر کاربری می‌شود. همچنین با افزایش قیمت زمین تأثیری غیرمستقیم بر فعالیت‌های کشاورزی دارد و سبب بی‌میلی کشاورزان به فعالیت‌های کشاورزی و در نهایت منجر به تغییر کاربری کشاورزی می‌شود. همچنین به بایرشدن اراضی و بهره‌برداری غیراصولی از اراضی می‌انجامد. بررسی مطالعات مرتبط با عدالت فضایی کاربری اراضی در روستاهای گردشگرپذیر نشان می‌دهد تاکنون پژوهشی با هدف بررسی موضوع عدالت فضایی کاربری‌ها در این روستاها صورت نگرفته است. همچنین مطالعات پراکنده‌ای که در این زمینه انجام شده است، یا از نظر تعداد متغیرهای مورد بررسی جامع نبوده یا تعداد کمی از روستاها مطالعه شده است؛ بنابراین مطالعات پیشین به دلیل نبود روشی جامع، راهکارهای علمی و اجرایی را برای برقراری عدالت فضایی مدیران و برنامه‌ریزان در نظر نگرفته‌اند؛ از این رو راهکارهای پیشنهادی به عنوان مبانی عمل در اختصاص بودجه مدنظر قرار نگرفته است.

روش پژوهش

در پژوهش توصیفی-تحلیلی حاضر، جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز به دو روش اسنادی و میدانی انجام شد. در روش اسنادی، بررسی و انتخاب متغیرهای پژوهش، تدوین چارچوب نظری و بررسی پیشینه پژوهش صورت گرفت. در بررسی‌های میدانی نیز از طریق مراجعه حضوری به بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و سازمان میراث فرهنگی استان و شهرستان‌ها، همچنین مرکز آمار ایران، داده‌های مربوط به کاربری اراضی روستاهای توریستی استان آذربایجان شرقی جمع‌آوری و استخراج شد. متغیرهای استفاده‌شده در این پژوهش شامل همه متغیرهای موجود در سطح روستاهای گردشگرپذیر، یعنی در مجموع ۴۲ شاخص است. همچنین در این پژوهش به منظور عملیاتی‌کردن شاخص‌های عدالت فضایی مربوط به متغیرهای مسکن، بارگذاری متغیر سرانه مسکن نسبت به افراد ساکن در آن صورت گرفت. برای عملیاتی‌کردن متغیرهای فرهنگی-مذهبی، سرانه شاخص‌های مسجد، مراکز اجرای مراسم مذهبی، حسینیه، امام‌زاده و غسلخانه به تعداد جمعیت انجام شد.

عملیاتی کردن شاخص‌های کالبدی نیز با تعیین سرانهٔ انبار، موتورخانه، تأسیسات، فضای سبز، مرکز عرضهٔ سوخت و مرکز اسکان موقت به دست آمد. همچنین عملیاتی کردن شاخص‌های ارتباطی با تعیین سرانهٔ متغیرهای شبکهٔ معابر، پایانهٔ باری و مسافری، مخابرات و دسترسی به اینترنت محاسبه شد. عملیاتی کردن متغیرهای خدماتی به کمک بارگذاری و تعیین سرانهٔ متغیرهای مراکز فرهنگی-تفریحی، فضای ورزشی، هتل، مسافرخانه، مرکز راهنمای گردشگری، چاپخانه، رستوران، کمپ گردشگری، مجتمع سرپوشیده، شرکت تعاونی و مراکز خرده‌فروشی تعیین شد. عملیاتی کردن شاخص‌های ساختار-نهادی با تعیین سرانهٔ متغیرهای اداری، انتظامی و نهادهای عمومی محاسبه شد. برای عملیاتی کردن شاخص‌های عدالت بهداشتی نیز محاسبهٔ سرانهٔ مربوط به متغیرهای مراکز درمانی، بهداشتی، خانهٔ بهداشت روستا، حمام، غسالخانه و سرویس بهداشتی صورت گرفت. در نهایت عملیاتی کردن شاخص‌های عدالت فضایی از منظر متغیرهای آموزشی نیز با تعیین سرانه‌های دبستان، راهنمایی، دبیرستان، مهدکودک و کتابخانه تعیین شد.

همچنین به منظور تعیین وزن کاربری‌ها از تکنیک دلفی استفاده شد. سپس فهرست کاربری‌ها در اختیار ۳۰ کارشناس برنامه‌ریزی کالبدی (شامل استادان دانشگاه، کارشناسان بنیاد مسکن و سازمان میراث فرهنگی) قرار گرفت و پس از تحلیل دیدگاه‌ها، وزن کاربری‌ها استخراج شد. جامعهٔ آماری مطالعه حاضر ۴۸ روستای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی است که براساس قوانین و آیین‌نامه‌های سازمان میراث فرهنگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به عنوان روستاهای هدف گردشگری و نمونهٔ گردشگری انتخاب شده‌اند. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ در این روستاها حدود ۳۷,۰۵۳ نفر قرار دارند. در این پژوهش، به منظور تحلیل‌ها، پس از محاسبهٔ شکاف وضع مطلوب و موجود، از مدل وایکور استفاده شد. همچنین به منظور بررسی اختلاف کاربری‌های مختلف از آزمون تجزیهٔ واریانس یک‌طرفه و آزمون تعقیبی دانکن و برای سطح‌بندی از آزمون تحلیل خوشه‌ای و در نهایت از آزمون رگرسیون چندگانه برای تبیین تغییرات این شاخص استفاده شد.

مدل وایکور: روش وایکور^۱ یکی از مدل‌های پرکاربرد در تصمیم‌گیری و انتخاب گزینهٔ برتر است. این مدل از سال ۱۹۸۴ بر مبنای روش توافق جمعی و با داشتن معیارهای متضاد تهیه شده است و برای حل مسائل گسسته کاربرد دارد. این روش برای بهینه‌سازی چندمعیارهٔ سیستم‌های پیچیده توسعه یافته است. همچنین بر دسته‌بندی و انتخاب مجموعه‌ای از گزینه‌ها تمرکز دارد و جواب‌های سازشی را برای یک مسئله با معیارهای متضاد تعیین می‌کند. مدل وایکور در پنج مرحله اجرا می‌شود:

مرحلهٔ اول، محاسبهٔ مقادیر نرمال‌شده: فرض می‌کنیم m گزینه و n معیار داریم. گزینه‌های مختلف i به عنوان معیار مشخص شده‌اند. برای گزینهٔ رتبهٔ z ام به عنوان گزینه مشخص شده است و برای سایر گزینه‌ها نیز به این صورت اقدام می‌شود. ارزش و مقدار معیار z ام است. برای فرایند نرمال‌سازی مقادیر، جایی که ارزش اصلی گزینهٔ i ام و بعد z ام است:

$$f_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n x_{ij}^2}}, i=1,2,\dots,m; \quad j=1,2,\dots,n$$

مرحلهٔ دوم، تعیین بهترین و بدترین مقدار: برای محاسبهٔ بهترین و بدترین مقدار برای تمام معیارها، بهترین مقدار (مقدار⁺ f_j^+) و بدترین مقدار (مقدار⁻ f_j^-) در صورتی که λ مین تابع سود را نشان دهد، به ترتیب از $f^+ = \max f_{ij}$ و $f_j^- = \min f_{ij}$ استفاده می‌شود.

مرحله سوم، تعیین وزن معیارها: در این مطالعه، به منظور تعیین وزن معیارها از دلفی و در نهایت از اوزان زیر در محاسبات استفاده شد (جدول ۱).

جدول ۱. وزن‌های اختصاص یافته به کاربری‌ها براساس مطالعه دلفی

مسکنی	توری	آب‌رشی	درمانی	تهداشتی	اداری	مذهبی	فرهنگی	ورزشی	تجهیزات و تاسیسات	انتظامی	حمل و نقل	فضای سبز	جمع کل
۱۵	۴	۱۱	۸	۷	۷	۴	۵	۷	۹	۴	۱۱	۸	۱۰۰

مرحله چهارم، محاسبه فاصله گزینه‌ها از راه‌حل ایده‌آل: برای محاسبه اکثریت مطلوبیت گروهی و حداقل اثر فردی مخالف به ترتیب از روابط $S_j = \sum_{i=1}^J w_j r_{ij}$ (نسبت فاصله گزینه زام از راه‌حل ایده‌آل مثبت یا مقدار سودمندی) و $R_j = \max\{r_{ij} | j = 1, 2, \dots, n\}$ (نسبت فاصله گزینه زام از راه‌حل ایده‌آل منفی یا مقدار تأسف) استفاده می‌شود.

مرحله پنجم، محاسبه مقدار Q: مرحله نهایی محاسبه مقدار Q است که در آن از فرمول زیر استفاده می‌شود:

$$Q_j = \frac{v(S_j - S^+) + (1-v)(R_j - R^+)}{S^- - S^+ + R^- - R^+}$$

که در آن $S^+ = \min S_j$ و $S^- = \max S_j$ و $R^+ = \min R_j$ و $R^- = \max R_j$ است. همچنین مقدار v ، مقدار وزن حداکثر مطلوبیت گروهی است که معمولاً 0.5 در نظر گرفته می‌شود.

محدوده مورد مطالعه

استان آذربایجان شرقی با وسعت $۴۷,۸۳۰$ کیلومترمربع در شمال غربی فلات ایران و در مدارهای ۴۵ درجه و ۵ دقیقه، ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه و ۳۶ درجه و ۲۲ دقیقه و ۳۹ درجه قرار گرفته است. رود ارس حدود شمالی آن را با کشورهای جمهوری آذربایجان، ارمنستان و ایالت خودمختار نخجوان مشخص می‌کند. از سمت غرب و جنوب نیز با استان‌های آذربایجان غربی و زنجان و از سمت شرق نیز با استان اردبیل مرز مشترک دارد. در حال حاضر استان آذربایجان شرقی ۲۰ شهرستان، ۵۹ شهر، ۴۴ بخش، ۱۴۲ دهستان و ۲۷۷۲ آبادی دارای سکنه دارد. براساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن، جمعیت استان $۳,۷۲۴,۶۲۰$ نفر بوده که از این تعداد $۶۹/۲$ درصد را شهرنشینان و $۳۰/۸$ درصد را ساکنان روستاها تشکیل می‌دهند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰).

این استان روستاهای گردشگری متعددی دارد که از این تعداد ۴۸ روستا به‌عنوان روستاهای هدف گردشگری (۱۷ روستا) و نمونه گردشگری (۳۱ روستا) انتخاب شده‌اند. روستاهای مدنظر در این پژوهش، همه روستاهای گردشگری استان آذربایجان شرقی هستند که از سوی دو نهاد میراث فرهنگی و گردشگری، همچنین بنیاد مسکن انقلاب اسلامی معرفی شده‌اند (جدول ۲).

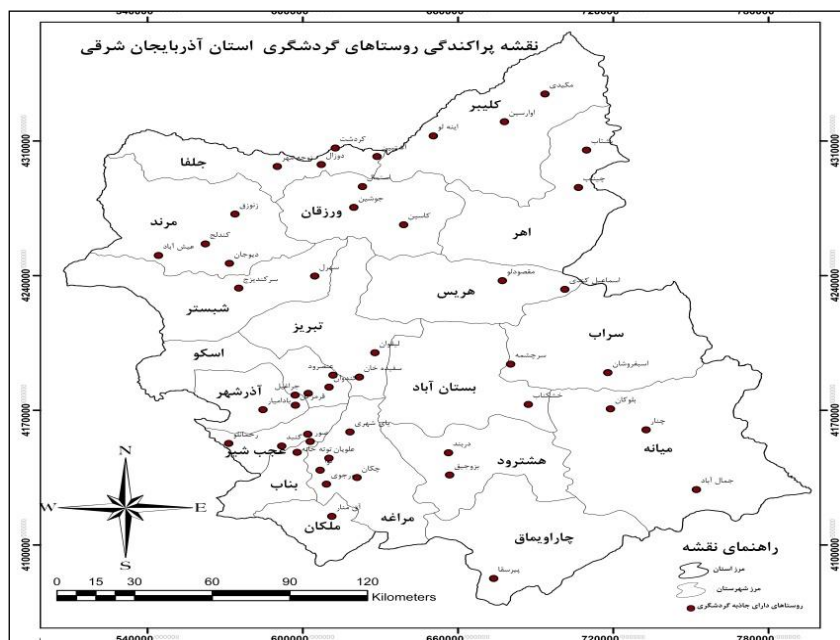
۴۸ روستای انتخاب شده در این پژوهش، $۳۷,۰۵۳$ نفر جمعیت دارند که از این تعداد $۵۱/۰۲$ درصد را مردان و $۴۸/۹۸$ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. از نظر سطح سواد هم نرخ باسوادی در روستاهای فوق $۸۷/۷۵$ درصد است که از میانگین سطح سواد روستایی استان حدود شش درصد بیشتر است. همچنین این روستاها بیش از ۱۵۳ جاذبه شناخته شده دارند که براساس آمار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی از سال $۱۳۸۵-۱۳۹۳$ بیش از $۷,۴۵۷,۶۴۵$ نفر از این روستاها بازدید کرده‌اند (شکل ۱).

جدول ۲. روستاهای گردشگری پذیر استان آذربایجان شرقی

نام آبادی	شهرستان	تعداد جاذبه	گردشگران وارد شده	نام آبادی	شهرستان	تعداد جاذبه	گردشگران وارد شده
پیر سقا	چاراویماق	۳	۳۴۲۵	عنصرود	اسکو	۴	۱۶,۵۴۸
مکیدی	کلیبر	۴	۴۲۱۳	کندوان	اسکو	۲	۸۷,۴۱۲
کردشت	جلفا	۵	۵۶۴۷	اسب فروشان	سراب	۲	۹۶۳۱
اینه لو	کلیبر	۴	۶۸۷۴	چراغیل	آذرشهر	۳	۱۶,۸۴۷
دوزال	جلفا	۴	۹۱۲۵	مجارشین	اسکو	۴	۱۱,۵۰۰
آشبین	جلفا	۴	۱۰,۲۱۴	قرمزگل	آذرشهر	۳	۷۴۵۰
نوجه مهر	جلفا	۵	۱۱,۲۴۱	بادامیار	آذرشهر	۳	۸۷۴۵
پشتاب	اهر	۴	۷۴۵۵	خشکناپ	بستان آباد	۲	۱۴,۸۰۰
استمال	ورزقان	۴	۸۵۴۴	بلوکان	میانه	۲	۱۵,۴۷۷
چیناب	اهر	۳	۴۲۵۳	یای شهری	مراغه	۳	۲۲,۴۵۰
زنوزق	مرند	۵	۱۲,۵۴۶	بارازلو	عجب شیر	۳	۲۴,۹۰۵
چوشین	ورزقان	۴	۸۲۵۴	رحمان لو	عجب شیر	۲	۱۵,۴۷۶
کاسین	اهر	۳	۹۸۵۲	صور	بناب	۵	۴۲۰۰
کندلج	مرند	۳	۷۵۴۶	گنبد	عجب شیر	۳	۱۱,۴۷۶
دیوجان	ورزقان	۳	۴۲۱۵	توته خانه	بناب	۵	۴۸۰۶
عیش آباد	اهر	۴	۶۵۲۲	چنار	میانه	۳	۶۵۵۵
سهرل	شبهستر	۳	۴۵۲۵	دربند	هشترود	۳	۴۵۶۲
سرکندیزج	شبهستر	۳	۴۵۶۵	علویان	مراغه	۳	۲۵,۵۴۱
مقصودلو	هریس	۳	۵۴۳۹	نوا	مراغه	۴	۲۱,۳۶۰
اسماعیل کندی	هریس	۲	۶۴۵۲	بزوجیق	هشترود	۳	۱۲,۰۳۳
سرچشمه	سراب	۲	۴۲۲۳	چکان	مراغه	۳	۳۵,۳۲۳
لیقوان	تبریز	۱	۲۱,۵۴۷	ورجوی	مراغه	۲	۱۶,۴۵۳
سفیده خان	تبریز	۳	۵۲,۳۶۵	جمال آباد	میانه	۲	۹۰۰۲
آق منار	ملکان	۱	۳۵۴۶	اوراسین	کلیبر	۴	۱۶,۹۷۸

منبع: سازمان میراث فرهنگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی آذربایجان شرقی، ۱۳۹۵

شکل ۱. پراکندگی روستاهای گردشگری پذیر استان آذربایجان شرقی

منبع: نگارندگان

بحث و یافته‌ها

تحلیل کاربری‌های موجود و پیشنهادی

در این مطالعه، به منظور تحلیل کاربری اراضی اطلاعات از طرح‌های هادی و عمرانی اجرا شده توسط سازمان میراث فرهنگی و بنیاد مسکن استفاده شد که براساس دستورالعمل و شرح خدمات یکسان این اداره‌ها تدوین شده‌اند. نتایج تحلیل‌ها در جدول ۳ آمده است. براساس نتایج، بیشترین سرانه در کاربری‌ها هم در وضعیت موجود و هم در وضعیت پیشنهادی، مربوط به کاربری مسکونی است؛ به نحوی که سرانه موجود حدود ۴۴/۴۹ و سرانه پیشنهادی ۶۷۴/۲۵ مترمربع است که به ترتیب ۴۳/۱۴ و ۴۲/۵۲ درصد کل کاربری‌های روستاهای مورد مطالعه را به خود اختصاص می‌دهد.

دومین کاربری مهم در وضعیت موجود با سرانه ۳۸/۲۵ مترمربع و ۲۱/۰۲ درصد کل کاربری موجود به شبکه معابر مربوط است. پس از آن، سرانه کاربری‌های اداری، پایانه حمل‌ونقل بار و مسافر به ترتیب ۱۹/۲۱ (۱/۹۲ درصد) و ۱۶/۳۱ (۱/۶۳ درصد) است. کمترین میزان سرانه‌ها نیز در متغیرهایی مانند شرکت تعاونی، مرکز اطلاعات گردشگران، هتل، مسافرخانه، نهادهای عمومی، پایگاه بسیج، امامزاده، مخابرات، دبیرستان، مسجد، مدرسه راهنمایی، پایانه مسافربری، درمانگاه، حسینیه، خانه بهداشت و رستوران است. همچنین براساس نتایج جدول و با توجه به کارکرد گردشگری روستاهای مورد مطالعه که نیازمند کاربری‌هایی مانند هتل، رستوران، کمپ، چایخانه و مسافرخانه هستند و بیشترین شکاف را دارند- به نحوی که از میان ۴۲ متغیر بررسی شده، هشت متغیری که ارتباط مستقیمی با خدمات گردشگری دارند، ۳۹/۶۵ درصد متغیرها را به خود اختصاص دادند. سایر توزیع کاربری‌ها نیز براساس جدول ۳ به دست آمده است. از دیگر نتایج جدول ۳ این است که کاربری مسکونی و معابر ارتباطی بیشترین سهم را در کاربری‌های پیشنهادی دارند، اما فضای سبز پس از کاربری مسکونی و معابر در رتبه سوم قرار می‌گیرد؛ در حالی که سرانه کاربری فضای سبز در وضع موجود، ۴/۰۷ مترمربع است. در طرح‌های هادی اجرا شده در روستاهای مورد مطالعه، سرانه پیشنهادی به ۲۸/۱۸ مترمربع افزایش یافته است؛ به عبارت دیگر براساس ضوابط تهیه طرح هادی، کاربری فضای سبز به بازبینی اساسی نیاز دارد. پس از کاربری فضای سبز، شبکه معابر با ۱۸/۴۲ درصد جزو کاربری‌های بسیار مهم محسوب می‌شود. پس از آن کاربری‌های پارک و زمین روباز ورزشی با سرانه‌های ۵۶/۴۳ و ۴۰/۳۱ مترمربع در رده‌های چهارم و پنجم قرار دارند.

نتایج آزمون تجزیه واریانس یک‌طرفه نشان می‌دهد، میان روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان کمبودهای شناسایی شده هم‌بستگی وجود دارد. به عبارت دیگر، میزان و شدت کمبود در شش متغیری که بیشترین میزان شکاف مرتبط با وضعیت فعلی و وضعیت پیشنهادی را داشته‌اند، در بیشتر روستاهای مورد مطالعه مشترک بوده است ($r=0/001$) (جدول ۴).

شاخص عدالت فضایی

در این مطالعه، به منظور ارزیابی شاخص عدالت فضایی میان سکونتگاه‌ها (۴۸ روستای گردشگرپذیر) از تکنیک وایکور استفاده شد. مقایسه میانگین مقادیر Q میان روستاهای مورد مطالعه در جدول ۵ آمده است. با توجه به اینکه براساس ضوابط مدل وایکور، مقادیر Q کوچک‌تر رتبه بالاتری دارد، می‌توان گفت کمترین شکاف عدالت فضایی به روستاهای اینهلو (۰/۱۵۰)، صور (۰/۲۷۶) و دربند (۰/۲۹۳) مربوط است و با بافت مسکونی و معابر ارتباط دارد. بیشترین میزان شکاف نیز به روستاهای کندوان (۰/۴۷۵)، بزوجیق (۰/۴۶۳)، ليقوان (۰/۴۱۵) و آشتین با ۰/۴۱۲ مربوط است. مقادیر Q برای سایر روستاهای مورد مطالعه مانند جدول ۵ محاسبه شده است. به توجه به طولانی بودن فرایند اجرای مدل وایکور تنها جدول انتهایی این مدل آورده شده است.

جدول ۳. سرانه‌های مورد مطالعه در روستاهای گردشگری استان آذربایجان شرقی

اختلاف (شکاف)	سرانه پیشنهادی	سرانه موجود	سرانه پیشنهادی	اختلاف (شکاف)	پیشنهادی	سرانه موجود	سرانه پیشنهادی
-۰/۴۳	۰/۱۱	-۰/۵۴	مخابرات	-۸/۳۸	۴۹/۳۸	۴۱	مسکونی
-۰/۹۱	۱/۵۶	-۰/۶۵	تأسیسات	-۶/۶۲	۳۲	۲۵/۳۸	شبکه معابر
-۰/۲۱	-۰/۵۳	-۰/۳۲	حسینیه	-۰/۱۰	۰/۸۰	۰/۷۰	اداری
-۹/۴۷	۱۹/۲۱	۹/۷۴	فضای سبز	-۰/۴۲	-۰/۵۴	-۰/۱۳	پایانه باری و مسافری
-۰/۳۷	۰/۷۴	-۰/۳۸	خانه بهداشت	-۰/۱۴	۰/۸۱	۰/۶۷	درمانی
-۰/۲۴	۰/۶۵	-۰/۴۱	مجتمع سرپوشیده	-۰/۹۵	۱/۱۵	۰/۲۰	راهنمایی
-۰/۰۵	-۰/۰۰	-۰/۰۵	امامزاده	-۰/۰۸	۰/۹۸	۰/۹۰	انتظامی
-۰/۱۴	۰/۵۱	-۰/۳۷	حمام	۰/۹۰	-۰/۱۰	۱	انبار
-۰/۴۷	۱/۴۰	-۰/۹۳	مهد کودک	-۲/۷۲	۳/۳۲	۰/۶۰	فرهنگی-تفریحی
-۰/۳۲	۰/۸۹	-۰/۵۷	غسالخانه	-۱/۴۸	۲/۰۵	-۰/۵۷	فضای ورزشی روباز
۰/۴۵	-۰/۱۰	-۰/۵۵	پایگاه بسیج	-۰/۴۰	۲/۴۰	۲	دبستان
-۰/۰۶	-۰/۵۴	-۰/۴۸	عرضه سوخت	-۰/۷۰	۲/۷۰	۱/۲	بهداشتی
-۰/۰۷	۱/۲۴	۱/۱۷	کتابخانه	-۰/۸۶	۲	۱/۱۴	تجاری
-۰/۰۹	۰/۱۷	-۰/۰۸	نهادهای عمومی	-۰/۱۰	۰/۲۴	-۰/۱۴	مسجد
-۰/۰۸	۰/۸۳	-۰/۷۵	خرده‌فروشی	-۰/۱۹	۱/۰۸	-۰/۸۹	مذهبی
-۱/۳۷	۱/۸۴	-۰/۴۷	سرویس بهداشتی	-۰/۵۴	-۰/۲۱	-۰/۷۵	موتورخانه
-۰/۰۳	-۰/۱۷	-۰/۱۴	شرکت تعاونی	-۰/۱	-۰/۱۲	-۰/۰۲	دبیرستان
-۰/۹۰	۱	-۰/۱۰	چایخانه	-۱/۵	۱/۵	-۰/۰۰	هتل
-۱/۹۸	۲	-۰/۰۲	رستوران	-۲/۹۶	۳	-۰/۰۴	مسافرخانه
-۶۷/۵۸	۱۰۰	۳۲/۴۲	اینترنت	-۰/۹۷	۱	-۰/۰۳	مرکز راهنمای گردشگر
-۲/۹۹	۳	-۰/۰۱	کمپ گردشگری	-۱/۴۹	۱/۵	-۰/۰۱	مرکز اسکان موقت

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

جدول ۴. نتایج آزمون تجزیه واریانس یک طرفه

عنوان	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنی داری
بین گروه‌ها	-۰/۱۱۶	۶	-۰/۰۵	-۰/۶۵۴	-۰/۰۰۱
درون گروه‌ها	۱/۶۵۲	۴۸	-۰/۰۲۴	—	—
جمع کل	۰/۶۲۱	۵۴	—	—	—

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

جدول ۵. مقایسه میانگین مقادیر Q براساس مدل وایکور به تفکیک روستاهای مورد مطالعه

نام آبادی	میانگین	تعداد	انحراف معیار	وضعیت عدالت فضایی	نام آبادی	میانگین	تعداد	انحراف معیار	وضعیت عدالت فضایی
پیرسقا	-۰/۳۵۴	۳	-۰/۱۹۸	مناسب	عنصردود	-۰/۴۰۱	۷	-۰/۳۶۵	متوسط
مکیدی	-۰/۳۶۹	۲	-۰/۱۴۳	مناسب	کندوان	-۰/۴۷۵	۸	-۰/۳۴۲	مناسب
کردشت	-۰/۳۴۵	۴	-۰/۲۰۲	مناسب	اسب‌فروشان	-۰/۳۴۴	۵	-۰/۲۱۴	مناسب
اینلو	-۰/۱۵۰	۴	-۰/۰۹۸	کاملاً مناسب	چراغیل	-۰/۳۴۲	۶	-۰/۳۲۸	مناسب
دوزال	-۰/۳۱۴	۴	-۰/۲۱۰	مناسب	مجارشین	-۰/۳۴۱	۶	-۰/۲۱۰	مناسب
آشتین	-۰/۴۱۲	۳	-۰/۳۳۷	نامناسب	قرمزگل	-۰/۳۹۸	۳	-۰/۱۲۹	مناسب
نوجه‌مهر	-۰/۳۱۶	۴	-۰/۲۱۰	مناسب	بادامیار	-۰/۳۱۹	۴	-۰/۲۵۱	مناسب
پشتاب	-۰/۳۲۲	۴	-۰/۱۸۷	مناسب	خشک‌کتاب	-۰/۳۸۹	۳	-۰/۲۱۸	مناسب
استمال	-۰/۳۳۴	۴	-۰/۲۱۱	مناسب	بلوکان	-۰/۳۴۶	۳	-۰/۲۱۱	مناسب
چیناب	-۰/۳۲۹	۳	-۰/۱۸۳	مناسب	یای شهری	-۰/۴۱۰	۵	-۰/۲۱۹	مناسب
زنوزق	-۰/۳۷۸	۵	-۰/۲۶۴	مناسب	بارازلو	-۰/۴۰۲	۳	-۰/۲۰۸	مناسب
چوشین	-۰/۳۴۱	۴	-۰/۲۱۷	مناسب	رحمانلو	-۰/۴۱۱	۳	-۰/۲۱۶	مناسب
کاسین	-۰/۳۵۵	۳	-۰/۱۸۹	مناسب	صور	-۰/۳۷۶	۵	-۰/۱۸۰	مناسب
کندلج	-۰/۳۷۲	۳	-۰/۱۴۶	مناسب	گنبد	-۰/۲۹۶	۳	-۰/۱۱۱	مناسب
دیوچان	-۰/۳۳۳	۴	-۰/۱۴۷	مناسب	توته خانه	-۰/۳۱۴	۵	-۰/۱۹۸	مناسب
عیش‌آباد	-۰/۳۳۹	۳	-۰/۱۹۶	مناسب	چنار	-۰/۳۳۷	۳	-۰/۲۱۲	مناسب
سهرل	-۰/۳۸۵	۵	-۰/۱۵۹	مناسب	درند	-۰/۲۹۳	۳	-۰/۱۳۲	مناسب
سرکندیزج	-۰/۳۴۵	۴	-۰/۱۵۷	مناسب	علویان	-۰/۳۶۷	۴	-۰/۲۴۰	مناسب
مقصودلو	-۰/۳۲۷	۵	-۰/۱۶۰	مناسب	نوا	-۰/۴۰۷	۵	-۰/۲۴۰	مناسب
اسماعیل‌کندی	-۰/۳۶۲	۳	-۰/۱۴۰	مناسب	بزوجیق	-۰/۴۶۳	۴	-۰/۲۱۱	مناسب
سرچشمه	-۰/۳۷۸	۴	-۰/۱۹۵	مناسب	چکان	-۰/۳۶۸	۴	-۰/۱۹۹	مناسب
لیقان	-۰/۴۱۵	۳	-۰/۳۴۳	مناسب	ورجوی	-۰/۳۴۶	۳	-۰/۲۰۱	مناسب
سفیدخان	-۰/۴۱۰	۴	-۰/۲۱۳	مناسب	جمال‌آباد	-۰/۳۴۰	۳	-۰/۲۱۲	مناسب
آق‌منار	-۰/۳۶۸	۳	-۰/۱۷۳	مناسب	اوراسین	-۰/۳۶۱	۵	-۰/۲۰۹	مناسب

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

تحلیل یافته‌های مدل وایکور در مورد روستاها نشان می‌دهد روستاهایی که شکاف کمتری دارند، به دلیل جمعیت کم، به زیرساخت‌های گسترده نیاز ندارند؛ بنابراین در طرح‌های این روستاها کاربری‌های اراضی به صورت محدود پیشنهاد شده است. همچنین شکاف زیاد میان کاربری‌های موجود و کاربری‌های پیشنهادی به دلیل جمعیت زیاد این روستاها و گردشگران بسیاری که به این روستاها وارد شده‌اند، منجر به ایجاد شکاف شده است. نتایج همین مدل به تفکیک نوع معیارهای مورد بررسی در جدول ۶ آمده است. براساس نتایج جدول ۶، کاربری مسکونی با میانگین ۰/۱۶۲ وضعیت عدالت فضایی کاملاً مناسبی دارد. همچنین کاربری‌های کالبدی، فرهنگی-مذهبی، ارتباطی و ساختاری-نهادی در وضعیت عدالت فضایی مناسب قرار دارند، اما کاربری خدماتی با ۰/۸۲۹ وضعیت کاملاً نامناسبی دارد. به عبارت دیگر، کاربری‌های خدمات گردشگری با وجود اینکه مهم‌ترین نیاز گردشگران محسوب می‌شوند، در سطح روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی، بدترین وضعیت را از نظر عدالت فضایی دارند (جدول ۶).

جدول ۶. نتایج مدل وایکور در مورد اولویت‌بندی معیارهای عدالت فضایی در روستاهای گردشگرپذیر

نام معیار	میانگین	انحراف معیار	وضعیت عدالت فضایی
مسکونی	۰/۱۶۲	۰/۱۱۲	کاملاً مناسب
فرهنگی-مذهبی	۰/۲۵۱	۰/۱۴۷	کاملاً مناسب
کالبدی	۰/۲۴۹	۰/۱۶۲	مناسب
ارتباطی	۰/۲۸۷	۰/۱۳۰	مناسب
خدماتی	۰/۸۲۹	۰/۱۴۲	کاملاً نامناسب
ساختاری-نهادی	۰/۲۸۸	۰/۱۶۲	مناسب
بهداشتی	۰/۳۹۲	۰/۱۰۹	مناسب
آموزشی	۰/۳۸۶	۰/۱۲۰	مناسب

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

تحلیل خوشه‌ای

به منظور مقایسه روستاها و شناسایی خوشه‌های مربوط به شاخص عدالت فضایی کاربری اراضی، در این مطالعه از تحلیل خوشه‌ای (کلاستر)^۱ استفاده شد. براساس نتایج تحلیل، ۱۳/۲۷ درصد عدالت فضایی خیلی ضعیف دارند و ۴۱/۵۴ درصد در وضعیت ضعیف قرار گرفته‌اند. همچنین ۳۶/۹۲ درصد عدالت فضایی متوسطی در کاربری اراضی روستایی دارند و تنها ۳/۰۸ درصد در وضعیت‌های خوب و خیلی خوب هستند. به عبارت دیگر، بخش اعظمی از کاربری‌های روستاهای گردشگرپذیر اختلاف زیادی با وضع مطلوب کاربری اراضی دارد (جدول ۷). همچنین براساس بررسی تحلیل خوشه‌ای، از نظر معیارهای مسکونی، تقریباً روستاهایی با موقعیت دشتی، وضعیت نسبتاً مناسبی از روستاهای کوهستانی و پای‌کوهی دارند. از نظر برخی معیارهای فرهنگی و مذهبی مانند مسجد و امامزاده، همه روستاهای واقع در سطح استان شرایط یکسانی دارند، اما از نظر تعداد جمعیت، شرایط روستاهایی با جمعیت کمتر از روستاهای کم‌جمعیت مناسب‌تر است. همین عامل با تعداد ورود گردشگران نیز ارتباط دارد. به عبارت دیگر، روستاهایی که گردشگران بیشتری دارند، با کمبودهای فرهنگی و مذهبی بیشتری مواجه هستند. در مورد معیارهای کالبدی نیز، گذشته از اینکه روستاهای پرجمعیت و پرگردشگر کمبود بیشتری دارند، شرایط روستاهای نزدیک به مراکز شهری، مساعدتر از روستاهای دورتر از مرکز شهر است. در مورد متغیرهای ارتباطی نیز، روستاهایی با موقعیت دشتی، روستاهای پرجمعیت و روستاهای نزدیک به مرکز شهر

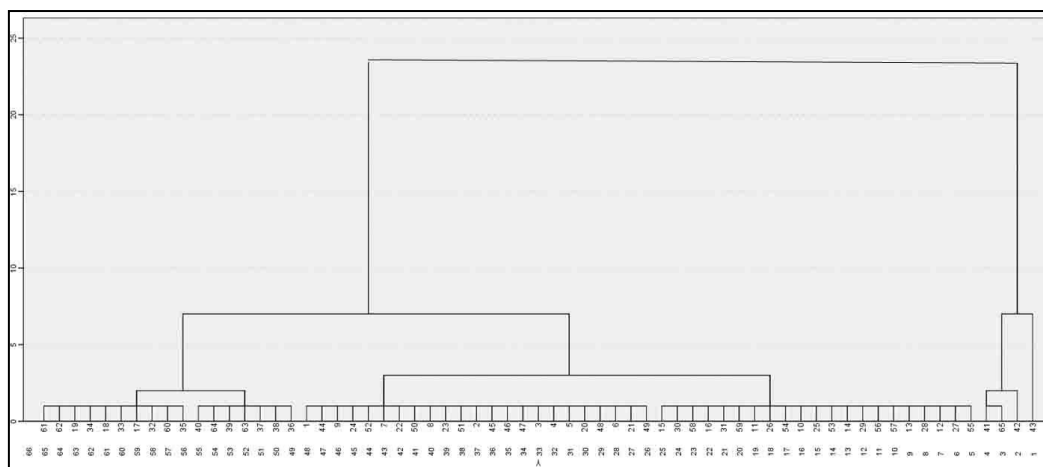
شرایط بهتری از سایر روستاها دارند. همچنین درمورد متغیرهای خدماتی به‌جز چند روستای گردشگرپذیر مانند کندوان و مجارشین، سایر روستاها شرایط بسیار نامناسبی دارند. متغیرهای ساختاری و نهادی نیز در همه روستاها شرایط نسبتاً یکسانی دارد، به‌جز چند روستای پرجمعیت که دارای نهادهای غیردولتی در حوزه گردشگری و محیط‌زیست بودند. از نظر حضور نهادهای دولتی نیز همه روستاها وضعیت یکسانی دارند. درمورد متغیرهای بهداشتی-درمانی و آموزشی با وجود اینکه روستاهای پرجمعیت امکانات بیشتری دارند، از نظر میزان سرانه شرایط آن‌ها از روستاهای کم‌جمعیت نامناسب‌تر است. همچنین براساس نتایج، از مجموع ۴۲ متغیر بارگذاری شده، شاخص‌های عدالتی در وضعیت مناسب با مقدار ۴۵/۵ درصد بیشترین میزان، و وضعیت کاملاً مناسب با مقدار ۱/۳ درصد کمترین میزان را دارند (جدول ۷).

با توجه به داده‌های محاسبه‌شده، دندروگرام خوشه‌بندی عدالت فضایی در کاربری اراضی روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان مانند شکل ۲ ترسیم شد.

جدول ۷. نتایج آزمون تجزیه کلاستر مقادیر Q مدل وایکور

عنوان	درصد	درصد تراکمی
عدالت فضایی کاملاً نامناسب	۱۹/۶	۱۹/۶
شاخص عدالت فضایی نامناسب	۱۶/۴	۳۶
شاخص عدالت فضایی متوسط	۱۷/۲	۵۳/۲
شاخص عدالت فضایی مناسب	۴۵/۵	۹۸/۲
شاخص عدالت فضایی کاملاً مناسب	۱/۳	۱۰۰

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۲. دندروگرام خوشه‌بندی عدالت فضایی در کاربری اراضی روستاهای توریستی استان آذربایجان شرقی

تحلیل روابط

یکی از اهداف مطالعه حاضر، ارزیابی ارتباط ویژگی‌ها و متغیرهای مرتبط با جوامع روستایی با شاخص عدالت فضایی در کاربری اراضی است. در این مطالعه، ارتباط متغیرهای موقعیت جغرافیایی روستاها و فاصله آن از مرکز بخش، نوع دسترسی، جمعیت روستا، شاخص برخورداری، اجرای طرح هادی روستایی و تپ روستا با متغیر وابسته بررسی شد (جدول ۸). براساس نتایج تحلیل هم‌بستگی، متغیرهای جمعیت روستا، شاخص برخورداری، اجرای طرح هادی روستا و تپ روستا هم‌بستگی معناداری با متغیر وابسته دارند. متغیر طرح هادی به‌صورت ترتیبی (صفر برای طرح هادی اجرانشده، ۱ برای طرح هادی در دست اجرا و ۲ برای طرح هادی اجرانشده است) سنجیده شده است و ضریب هم‌بستگی

را نشان می‌دهد. ارتباط مثبت و معناداری با شاخص عدالت فضایی در سطح خطا وجود دارد. به عبارت دیگر در مواردی که طرح هادی اجرا شده است، کاربری‌های روستا اختلاف کمتری با وضعیت مطلوب دارند. همچنین نتایج آزمون پیرسون در مورد عامل جمعیت نشان می‌دهد، با افزایش جمعیت روستا میزان برخورداری کاهش یافته است. همچنین نتایج تحلیل همبستگی میان تیپ روستا که به صورت اسمی سنجیده شده است (پراکنده و متمرکز) نشان می‌دهد شاخص عدالت فضایی در روستاهایی که شکل کالبد آن‌ها حالت متمرکزتری دارد، فاصله کمتری با حالت مطلوب دارند (جدول ۸)

جدول ۸. ضرایب همبستگی میان متغیرهای مستقل با شاخص عدالت فضایی

متغیر	مقیاس	نوع همبستگی	ضریب همبستگی	مقدار (r)
فاصله از مرکز بخش	نسبتی	پیرسون	-۰/۰۷۹	۰/۰۹۶
جمعیت روستا	نسبتی	پیرسون	-۰/۳۵۷	۰/۰۰۰
شاخص برخورداری	نسبتی	پیرسون	۰/۲۰۱	۰/۰۰۱
اجرای طرح هادی	ترتیبی	اسپیرمن	۰/۳۹۸	۰/۰۰۰
تیپ روستا (پراکنده)	اسمی	ضریب آتا	۰/۲۶۱	۰/۰۰۱

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

نتیجه‌گیری

تبادل و هماهنگی میان نواحی و فضاهای روستایی و برقراری عدالت فضایی در دسترسی به کاربری‌های مختلف در روستاهای توریستی یکی از اهداف توسعه پایدار و یک‌جانبه است. در صورت رعایت نکردن این اصل، سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته نه تنها سبب توسعه نخواهد شد، بلکه نابرابری‌ها را عمیق‌تر می‌کند و سبب رشد غده‌ای و ناهماهنگ با توان‌ها و ظرفیت‌های محیطی می‌شود. این فرایند (رعایت عدالت فضایی در توزیع کاربری) در روستاهای گردشگرپذیر از اهمیت بسیاری برخوردار است؛ زیرا این گونه مناطق، منبع درآمد به‌شمار می‌آیند و در کنار عواید اقتصادی، موجب تغییرات مثبت فرهنگی نیز می‌شوند. همچنین اهمیت تأمین زیرساخت‌های مناسب در روستاهای گردشگری به افزایش تعداد بازدید گردشگران منجر می‌شود و فرایند توسعه روستاها را سرعت می‌بخشد. در این مقاله، شاخص عدالت فضایی در کاربری‌های روستایی در روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی ارزیابی و تحلیل شد. براساس نتایج، بیشترین کمبود در میان کاربری‌ها به ترتیب به شاخص‌های خدماتی- رفاهی گردشگری مربوط است. این یافته‌ها با نتایج یافته‌های یاری و باختر (۱۳۹۵)، ضیاءآبادی و همکاران (۱۳۹۵)، شیو و سیاراکایا (۲۰۰۶) و شارپلی (۲۰۰۲) همخوانی دارد. می‌توان گفت به دلیل مراجعه بسیاری از گردشگران به مناطق روستایی و تمایل آن‌ها به استفاده از خدمات و زیرساخت‌های رفاهی، روستاهای گردشگرپذیر همواره با کمبود این گونه کاربری‌های مواجه شده‌اند؛ بنابراین توجه به تأمین عدالت فضایی با سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوصی سبب برقراری عدالت فضایی و رونق گردشگری و درنهایت توسعه بیشتر روستاها خواهد شد.

پس از کاربری‌های رفاهی و خدماتی گردشگری، کاربری‌های مربوط به فضای سبز، پارک و زمین ورزشی روبراز، بیشترین میزان کمبود را دارند که این یافته با نتایج یافته‌های اسمیت و کرانیچ (۲۰۰۶) و ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۳) همخوانی دارد. به عبارت دیگر، در روستاهای گردشگرپذیر به دلیل مراجعه گسترده گردشگران همواره نیاز به مکان‌های تفریحی و ورزشی مرتبط با هوای لطیف و آزاد روستاها احساس می‌شود. همچنین نتایج یافته‌های تحلیل خوشه‌ای در زمینه شاخص‌های نهادی، کالبدی، فرهنگی- مذهبی، ارتباطی، بهداشتی و آموزشی با نتایج یافته‌های هو (۲۰۱۳) و پورتر (۲۰۰۲)

همخوانی دارد. از دیگر نتایج پژوهش حاضر، ارتباط معنادار میان متغیرهای اجرای طرح عمرانی و تیپ روستا با متغیر شاخص عدالت فضایی است. مشخصه تیپ روستا از ویژگی‌های ساختاری کالبد روستاست. همچنین شکل‌گیری روستا براساس شرایط محیطی و مزیت‌های نسبی در طول سده‌ها صورت گرفته است و تغییر آن در برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت امکان‌پذیر نیست، اما ارتباط متغیر اجرای طرح عمرانی با متغیر وابسته نشان‌دهنده کارایی و اثربخشی برنامه‌های توسعه کالبدی در کاهش شکاف نابرابری در کاربری‌های روستایی است. این یافته‌ها با نتایج یافته‌های رایندفوس و همکاران همخوانی دارد (۲۰۰۴). در مجموع، با توجه به نتایج پژوهش حاضر پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. برخی محیط‌های روستایی به دلیل داشتن جاذبه‌های بصری روستای خود و احساس آرامش، مکان‌هایی جذاب برای گردشگران هستند؛ بنابراین در مقایسه با سایر مکان‌ها به توجه بیشتری نیاز دارند و پیشنهاد می‌شود در فرایند مدیریت این‌گونه روستاها شناسایی و تحلیل دقیق نیازمندی‌ها و خدمات مورد نیاز گردشگران و جوامع محلی صورت بگیرد تا زمینه برای افزایش روزافزون گردشگران این روستاها فراهم شود.

۲. براساس نتایج، کاربری‌های مربوط به مراکز رفاهی و خدماتی گردشگری بیشترین میزان کمبود را دارند؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود به رفع این موارد بیشتر توجه شود.

۳. با توجه به نتایج مدل وایکور در زمینه اولویت‌بندی روستاها از نظر میزان شکاف، روستاهایی که ناعدالتی بیشتری در وضعیت کاربری‌های اراضی داشته‌اند، روستاهایی هستند که گردشگران بیشتری جذب کرده‌اند؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود در فرایند تقسیم کاربری‌ها، تعداد گردشگران وارد شده و متغیرهایی مانند زمان مراجعه گردشگران و مدت‌زمان ماندگاری آنان، مبدأ حرکت و ویژگی‌های جمعیتی گردشگران مانند جنسیت، سطح سواد، سن و... مدنظر قرار بگیرد. علاوه بر این در برنامه‌ریزی کاربری اراضی در روستاهای گردشگری، همواره آینده‌نگری و افق‌های میان‌مدت و بلندمدت، ملاک عمل برنامه‌ریزان و مدیران باشد.

۴. در مورد هم‌بستگی میان اجرای طرح‌های هادی، شاخص‌های برخورداری روستاها و تیپ روستاها با میزان عدالت فضایی در توزیع کاربری‌ها پیشنهاد می‌شود. همچنین برای روستاهای بدون طرح هادی، یا روستاهایی که طرح‌های آن‌ها کامل نشده است، به تدوین و اتمام طرح‌ها اقدام شود. همچنین در مورد تیپ روستاها پیشنهاد می‌شود به منظور استفاده بهینه از متغیرهای محیطی در توزیع بهینه کاربری اراضی، متغیرهایی مانند شیب و جهت شیب، میزان بارندگی، موقعیت جغرافیایی، تابش، شیب عمومی و اختصاصی محیط روستا و... مدنظر قرار بگیرد تا از هدررفت سرمایه جلوگیری شود و استفاده بهینه از زمین صورت بگیرد.

۵. همواره رویکرد سیستمی و یکپارچه در زمینه مدیریت کاربری اراضی روستاهای گردشگری پذیر مدنظر مسئولان و برنامه‌ریزان باشد تا بتوان با تکیه بر راهبردهای مدیریت سیستمی، از شکاف بیشتر در انواع کاربری‌ها جلوگیری کرد.

منابع

۱. ابراهیمی، محمدصادق، ۱۳۹۳، بررسی وضعیت خدمات زیربنایی و روبنایی طرح هادی روستایی در شهرستان آمل، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۶، صص ۱۰۵-۱۱۹.
۲. زیاری کرامت‌الله، ۱۳۸۱، برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری (مورد: میناب)، تحقیقات جغرافیایی، ۶۳-۷۸ (پیاپی ۶۶-۶۵)، صص ۶۳-۷۸.
۳. شریفی، عبدالنبی، ۱۳۸۵، عدالت اجتماعی و شهر: تحلیلی بر نابرابری‌های منطقه‌ای در شهر اهواز، پایان‌نامه دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران.
۴. شکویی، حسین، ۱۳۸۲، فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، تهران، مؤسسه جغرافیا و کارتوگرافی.
۵. شکویی، حسین و مهدی موسی کاظمی، ۱۳۷۸، مؤلفه‌های اجتماعی-اقتصادی توسعه پایدار شهری، پژوهش موردی قم، تبریز، اولین همایش مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، دانشگاه تبریز، صص ۱۲۰-۱۲۹.
۶. ضیاءآبادی، مریم، زارع مهرجردی، محمدرضا، جلائی عبدالمجید و حسین مهربانی، ۱۳۹۵، سنجش گردشگری پایدار با استفاده از شاخص ترکیبی پایداری و مدل برنامه‌ریزی ریاضی، فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد، دوره سوم، شماره ۲، صص ۷۷-۱۰۰.
۷. فاضل‌نیا، غریب و الهام افشار عمرانی، ۱۳۹۲، تحلیل تأثیر تقاضای اجتماعی بر کاربری اراضی روستاهای شهرستان تنکابن، فصلنامه جغرافیا و توسعه، دوره یازدهم، شماره ۳۳، صص ۲۷-۳۸.
۸. قربانی، مهدی، مهربانی، علی‌اکبر، ثروتی، محمدرضا و علی‌اکبر نظری سامانی، ۱۳۸۹، بررسی تغییرات جمعیتی و اثرگذاری‌های آن بر تغییرات کاربری اراضی (مطالعه موردی: منطقه بالاطاقان)، مرتع و آبخیزداری (منابع طبیعی ایران)، دوره شصت‌وسه، شماره ۱، صص ۷۵-۸۸.
۹. محمدی، محمد، مهربانی، علی‌اکبر، قربانی، مهدی و محمدمبین خراسانی، ۱۳۹۱، نیروهای انسانی مؤثر بر تغییرات کاربری اراضی در حاشیه مناطق روستایی (نمونه موردی: روستاهای آلکله و سی بن-شهرستان تنکابن)، فصلنامه جغرافیا، دوره دهم، شماره ۳۵، صص ۷۹-۹۸.
۱۰. مرصوصی، نفیسه، ۱۳۸۲، تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران، پایان‌نامه دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس.
۱۱. مرصوصی، نفیسه، ۱۳۸۶، تحلیلی جغرافیایی از تئوری‌های عدالت اجتماعی، نشریه علوم جغرافیایی، دوره هفتم، شماره ۱۰، صص ۱۰۷-۱۲۴.
۱۲. منشی‌زاده، رحمت‌اله و فرهاد خوشحال، ۱۳۹۳، تأثیر توریسم در تغییر کاربری اراضی در شهرستان لاهیجان (با تأکید بر اراضی روستایی)، علوم جغرافیایی، دوره چهارم، شماره ۵، صص ۸۹-۱۰۸.
۱۳. هاروی، دیوید، ۱۳۷۶، عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه فرخ حسامیان و همکاران، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
۱۴. یاری حصار، ارسطو و سهیلا باختر، ۱۳۹۵، ارزیابی شاخص‌های گردشگری پایدار روستایی از منظر جامعه محلی و گردشگران (مطالعه موردی: شهرستان نیر)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ششم، شماره ۲۲، صص ۱۱۱-۱۳۴.
15. Acocella, N., 2002, *Theories of Justice, Social Condition and Personal Responsibility in Roemer's Contribution*, University of Rome' La, Sapienza.
16. Alberts, H. C., 2009, *Berlin's Failed Bid to Host the 2000 Summer Olympic Games: Urban Development and the Improvement of Sports Facilities*, International Journal of Urban and

- Regional Research, Vol. 33, No. 2, PP. 502-516.
17. Argersinger, J. A. E., 2010, **Contested Visions of American Democracy: Citizenship, Public Housing, and the International Arena**, Journal of Urban History, Vol. 36, No. 6, PP. 792-813.
  18. Barry, B., 1989, **Theories of Justice**, Harvester- Wheat Sheaf, London.
  19. Barton, E., Williams, K., and Jens, M., 2001, **Compact City and Urban Sustainability**, Namaieh Magazine.
  20. Bolary, J., Yves, P., and Adriana, R., 2005, **Urban Environment Spatial Fragmentation and Social Segregation in Latin America: Where Does Innovation Lie?** Habitat International, No. 29, PP. 627-645.
  21. Carvalho, O. S. et al., 2010, **The Estrada Real Project and Endemic Diseases: The Case of Schistosomiasis, Geoprocessing and Tourism**, Memórias Do Instituto Oswaldo Cruz, Vol. 105, No. 4, PP. 532-536.
  22. Chance, K. R., 2015, **Transitory Citizens: Contentious Housing Practices in Contemporary South Africa**, Social Analysis, Vol. 59, No. 3, PP. 62-84.
  23. Choi, H. C., and Sirakaya, E., 2006, **Sustainability Indicators for Managing Community Tourism**, Tourism Management, Vol. 27, No. 6, PP. 1274-1289.
  24. Chua, B. H., 2014, **Navigating Between Limits: The Future of Public Housing In Singapore**, Housing Studies, Vol. 29, No. 4, PP. 520-533.
  25. Dimitrovski, D. D., et al., 2012, **Rural Tourism and Regional Development: Case Study of Development of Rural Tourism in the Region of Gruža, Serbia**, Procedia Environmental Sciences, No. 14, PP. 288-297.
  26. Ebrahimi, M. S., 2014, **The Analysis of Infrastructural and Super Structural Services of Rural Guidance Plan in Amol City**, Journal of Geographical Landscape, Vol. 9, No. 26, PP. 105-119. (*In Persian*)
  27. Fazel Nia, G., and Afshar Omrani, E., 2013, **The Analysis of the Impact of Social Demand on Rural Land Use in Tonekabon City**, Journal of Geography and Development, Vol. 11, No. 33, PP. 27-38. (*In Persian*)
  28. Ghorbani, M., Mehrabi, A. A., Servati, M. R., and Nazri Samani, A. A., 2010, **Investigating Demographic Changes and Its Influence on Land Use Changes (Case Study: Bala Taleghan)**, Rangeland and Watershed Management (Natural Resources of Iran), Vol. 63, No. 1, PP. 75-88. (*In Persian*)
  29. Hadjimichalis, C., 2011, **Uneven Geographical Development and Socio-Spatial Justice and Solidarity: European Regions After the 2009 Financial Crisis**, European Urban and Regional Studies, Vol. 18, No. 3, PP. 254-274.
  30. Haravi, D., 1997, **Social Justice and the Town**, Translated by Farrokh Hesamyan, et al., Publication of Pardazesh and Urban Planning, Tehran. (*In Persian*)
  31. Hu, R., et al., 2013, **Assessing Potential Spatial Accessibility of Health Services in Rural China: A Case Study of Donghai County**, International Journal for Equity in Health, Vol. 12, No. 1, P. 35.
  32. Juan, Y. K., et al., 2010, **A Hybrid Decision Support System for Sustainable Office Building Renovation and Energy Performance Improvement**, Energy and Buildings, Vol. 42, No. 3, PP. 290-297.
  33. KIM, K. K., et al., 2005, **Natural Amenities and Rural Development: Understanding Spatial and Distributional Attributes**, Growth and Change, Vol. 36, No. 2, PP. 273-297.
  34. Lee, S., and Jamal, T., 2008, **Environmental Justice and Environmental Equity in Tourism: Missing Links to Sustainability**, Journal of Ecotourism, Vol. 7, No. 1, PP. 44-67.

35. Linch, A., 2007, **Community and Contention in Early Modern England**, Rutgers University-Graduate School-New Brunswick.
36. Marcuse, P., 2009, **Spatial Justice: Derivative But Causal of Social Injustice**, Spatial Justice, Vol. 1, No. 4, PP. 1-6..
37. Marsousi, N., 2007, **Geographic Analysis of the Theories of Social Justice**, Journal of Geographical Sciences, Vol. 7, No. 10, PP. 107-124. (*In Persian*)
38. Marsousi, N., 2003, **Spatial Analysis of Social Justice in Tehran City**, Phd Thesis of Geography and Urban Planning, University of Tarbiat Madares. (*In Persian*)
39. Mcareavey, R., and Mcdonagh, J., 2011, **Sustainable Rural Tourism: Lessons for Rural Development**, Sociologia Ruralis, Vol. 51, No. 2, PP. 175-194.
40. Mohammadi, M., Mehrabi, A. A., Ghorbani, M., and Khorasani, M. A., 2012, **Human Forces Affecting Land Use Changes in the Sidelines of Rural Areas (Case Study: Alkaleh and Si Ben Villages in Tonekabon)**, Geography, Vol. 10, No. 35, PP. 79-298. (*In Persian*)
41. Monshizadeh, R., and Khoshhal, F., 2014, **The Impact of Tourism on Land Use Changes in the City of LAHIJAN (With Emphasis on Rural Areas)**, Geographic Sciences, Vol. 4, No. 5, PP. 89-108. (*In Persian*)
42. Opricovic, S., and Tzeng, H., 2004, **Decision Aiding Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS**, European Journal of Operational Research, No. 156, PP. 445-455.
43. Porter, G., 2002, **Living in a Walking World: Rural Mobility and Social Equity Issues in Sub-Saharan Africa**, World Development, Vol. 30, No. 2, PP. 285-300.
44. Pruitt, L. R., and Showman, B., 2014, **Law Stretched Thin: Access to Justice in Rural America**, South Dakota Law Review, Vol. 59, pp. 468-512.
45. Randelli, F., et al., 2014, **An Evolutionary Approach to the Study of Rural Tourism: The Case of Tuscany**, Land Use Policy, No. 38, PP. 276-281.
46. Rindfuss, R. R., et al, 2004, **Developing a Science of Land Change: Challenges and Methodological Issues**, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, Vol. 101, No. 39, PP. 13976-13981.
47. Roberts, P., and Green, B., 2013, **Researching Rural Places on Social Justice and Rural Education**, Qualitative Inquiry, Vol. 19, No. 10, PP. 765-774.
48. Saxena, G., and Ilbery, B., 2010, **Developing Integrated Rural Tourism: Actor Practices in the English/ Welsh Border**, Journal of Rural Studies, Vol. 26, No. 3, PP. 260-271.
49. Saxena, G., et al, 2007, **Conceptualizing Integrated Rural Tourism**, Tourism Geographies, Vol. 9, No. 4, PP. 347-370.
50. Schellhorn, M., 2007, **Rural Tourism in the 'third World': The Dialectic of Development: The Case of Desa Senaru at Gunung Rinjani National Park in Lombok Island**, Lincoln University.
51. Schellhorn, M., 2010, **Development for Whom? Social Justice and the Business of Ecotourism**, Journal of Sustainable Tourism, Vol. 18, No. 1, PP. 115-135.
52. Sharifi, A., 2006, **Social Justice and the City: An Analysis of Regional Disparities in Ahvaz City**, Phd Thesis of Geography and Urban Planning, University of Tehran. (*In Persian*)
53. Sharpley, R., 2002, **Rural Tourism and the Challenge of Tourism Diversification: The Case of Cyprus**, Tourism Management, Vol. ۲۳, No. 3, PP. 233-244.
54. Shokuei, H., 2003, **Environmental Philosophies and Geographical School**, Tehran, Geography and Cartography Institution.

55. Shokuei, H., and Mousa Kazemi, M., 1999, **The Socio-Economic Component of Sustainable Urban Development, Case Study: Qom, Tabriz**, The First Conference of Sustainable Development Management in Urban Areas, Tabriz University, PP. 120-129.
56. Smith, M. D., and Krannich, R. S., 2000, **Culture Clash Revisited: Newcomer and Longer-Term Residents' Attitudes Toward Land Use, Development, and Environmental Issues in Rural Communities in the Rocky Mountain West**, Rural Sociology, Vol. 65, No. 3, PP. 396-421.
57. Soja, E. W., 2010, **Seeking for Spatial Justice**, University of Minnesota, USA.
58. Su, B., 2011, **Rural Tourism in China**, Tourism Management, Vol. 32, No. 6, PP. 1438-1441.
59. Tarrant, M. A., and Cordell, H. K., 2010, **Environmental Justice and the Spatial Distribution of Outdoor Recreation Sites: An Application of Geographic Information Systems**, Journal of Leisure Research, Vol. 31, No. 1, P. 18.
60. Thompson, C., 2014, **Solving Housing Challenges: Examples from a Rural Non-Profit Housing Agency**, Housing and Society, Vol. 41, No. 2, PP. 337-342.
61. Yari Hesar, A., and Bakhtar, S., 2016, **Evaluation of Rural Sustainable Tourism Indicators From the Perspective of the Local Community and Tourists (Case Study: City of Nir)**, Journal of Regional Planning, Vol. 6, No. 22, PP. 11-134. *(In Persian)*
62. Ziaabadi, M., Zare Mehrjerdi, M. R., Jalali, A., and Mehrabi, H., 2016, **The Measurement of Sustainable Tourism Using the Sustainability Compound Index and Mathematical Programming Models**, Journal of Applied Economics Theories, Vol. 3, No. 2, PP. 77-100. *(In Persian)*
63. Ziari, K., 2002, **Urban Landuse Planning (Case Study: Minab)**, Geographical Research of Autumn and Summer, , PP. 63-78. *(In Persian)*.